

VIVAT ACADEMIA! VIVANT PROFESSORES!

Нінель Іванівна Заверталоук та Олександра Терентіївна Сова (Гончарівські читання, Дніпропетровськ, 2012)

Професор Н. І. Заверталоук приймає останній для п'ятикурсників іспит зимової сесії (ауд.913, корпус 1, ДНУ ім.О. Гончара, 2011)

Учасники і гості Гончарівських читань: Н. І. Заверталоук п'ята справа (Дніпропетровськ, 2010)

Хоча ХХ століття відійшло в минуле і вже навіть новий вік дочекався пуску (Ліна Костенко), запроваджуючи свої правила гри й інтенсивно формуючи нову культурно-стилістичну епоху, поминувши перехідну, але час збирання каміння, розкиданого раніше, продовжується й буде продовжуватися. Тим часом новітня література осмислюється все менше з позицій канонів радянського літературознавства, бо сучасна філологія не тільки відкриває все нові факти літературного процесу ХХ ст., але ґрунтовніше накреслює різноманітні шляхи осягнення проблемних питань, пов'язаних з розвитком новітньої національної культури. Через те книга доктора філологічних наук, професора Нінелі Іванівни Заверталоук *«Неподільної краплі питома вага»*^{*}, яка вийшла друком у дніпропетровському видавництві «Пороги», встає в ряд актуальних досліджень літератури попередньої епохи з позицій ХХІ ст. і тих відлунь, що мають місце в новочасі. Важко встановити жанр збірника, оскільки його можна схарактеризувати і як цілісну монографію з питань розвитку новітньої української літератури, яка буде цікавою й корисною як для науковців, так і для студентів та вчителів; і як збірник вибраних статей про знакових митців ХХ і ХХІ століть.

У п'яти тематичних розділах уміщено 31 студію, що написані в різні роки (від 60-х рр. ХХ ст. й до сьогодні) та присвячені декільком основним напрямам дослідження. У вступному слові авторка зазначає, що розділи групуються не лише тематично і за різними літературними напрямками та періодами розвитку української літератури ХХ ст., а й за послідовністю пізнання науковцем закритих од інтерпретаторів особливостей цього розвитку, зумовлених поступовим звільненням з лабет тоталітаризму.

Відкриває збірку вельми цікавий автобіографічний спогад Нінелі Заверталоук про відкриття нею трагізму й драми літературної дискусії 1925-1928 рр. та постаті Миколи Хвильового ще під час відлиги в шістдесятих. Зі зрозумілих причин відкрити своїм студентам страшну правду про тогочасні події молода викладачка не могла, але після публікації статті Ю. Смолича «Вапліте і Я» 1987 року мовчати було несила: «<...> принесла в аудиторію перший том «Вибраних творів» письменника за 1932 р. <...> Правда, на другий день «відповідальні особи» поцікавилися, з яким матеріалом я знайомила студентів» [1, 6 – 7]. Так література поверталася до читача: продираючись крізь колочий дріт справжніх, а не уявних небезпек, а воїнами довелося ставати представникам, здавалося б, найневоювничіших професій – митцям, літературознавцям, критикам... Тому *перший розділ «Повернення в Україну»* присвячений дослідженню творчості письменників, надбання яких у радянський час було заборонено. Це літературні портрети Володимира

^{*}Заверталоук Н.І. «Неподільної краплі питома вага»: Літературознавчі студії. Матеріали до лекцій з курсу «Українська література ХХ – поч. ХХІ століть». Для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів та аспірантів / Н.І. Заверталоук. – Дніпропетровськ: Пороги, 2011. – 235 с.

Винниченка, Миколи Хвильового, Валер'яна Підмогильного, Юрія Клена, Івана Багряного, які або загинули в жорнах репресій, або ж встигли емігрувати з країни, що стала в'язницею. Повернення читачам і інтерпретаторам відомостей про митців епохи Розстріляного відродження й осмислення їхньої творчості відбувалося трьома шляхами і протягом різних часових періодів, які розмежує авторка: найінтенсивніше це сталося після здобуття Україною незалежності; під час короткочасної «відлиги»; оприлюднення творів «із шухляд» [1, 7] та тих, котрі були раніше вилучені з книгозбірень.

Екзистенційні засади проблематики стали предметом головної уваги дослідниці у студіях, присвячених творчості Володимира Винниченка. Зіткнення двох світів – дитячого і дорослого, природи і соціуму, жертв і мисливців – є, на думку Нінелі Заверталюк, центральним конфліктом дитячих оповідань письменника, бо «концептуально образи дітей є уособленням антитетичності світу дитинства світові дорослих» [1, 11]. Дитячий світ – самотній та загублений у баченні В. Винниченка, тим часом як свої дорослих – це одвічна спокуса, гріх, а тому письменник репрезентує у своїй творчості «модерну концепцію» дияволяди: це і Михайлюк із роману «Записки Кирпатого Мефістофеля», і професор Матур з «Лепрозорію», і начальник відділу МДБ Белугін із «Слово за тобою, Сталіне!». Така складна проблематика творів В. Винниченка зумовлена ситуацією зламу століть, коли людина перебувала у стані «самотності, страху, безнадії, втрати людського в людині» [1, 14].

Втрата людини в людині – стрижнева тема творчості романтика за вдачею і українського письменника за покликанням Миколи Хвильового, творчість якого детально аналізується у студії «Микола Хвильовий: життя і творчість». Стирання меж моралі, людських чеснот і порушення всіх етичних норм стали характерними ознаками післяреволюційної дійсності, а тому Хвильовий, лірик за вдачею, змушений викривати найболючіші виразки суспільства, бо «така вже дійсність, що як тут не писати сатири» [1, 27], за словами С. Єфремова. Як підводить до висновку Нінелі Заверталюк, трагедія письменника полягає в тому, що, «сприйнявши марксистсько-ленінські постулати, <...> М. Хвильовий швидко пересвідчився в згубності більшовицької ідеології для народу і людини» [1, 28].

Інший бік революції – роздвоєння внутрішнього «я» українця на хлібороба, інтелігента та повстанця – стали темою для художнього зображення у творах Валер'яна Підмогильного. На слушну думку авторки книги, «у психології образів повстанців втілюється душевний злам, сум'яття, роздвоєність» [1, 35]. Як і Миколу Хвильового, Валер'яна Підмогильного понад усе цікавили не зовнішні події, а трагічний стан роздвоєності душі революціонера, його шлях від «відчуття своєї значимості в досягненні загальної мети» до «екстазу руйнівництва» [1, 37]. Водночас повстання, або ж «третя революція», як би романтично вони не виглядали, у сутності своїй приречені на трагізм, невдачу і безвихідь, оскільки в них «є лише сучасність, майбутнього немає» [1, 48].

Літературно-критичний портрет поета Юрія Клена (Освальда Бургардта) натомість постає у студіюванні Нінелі Заверталюк як нарис про людину, котра воч і виросла у двох культурних середовищах – українському та німецькому, – але стала цілісною особистістю, «українським письменником не за походженням, а за духовним покликанням» [1, 50], творчість якого повернулася в Україну, на жаль, лише у 90-х роках минулого століття. Проаналізувавши такі аспекти його творчості, як *інтертекстуальність*, *символізм*, *міфологічність*, дослідниця доходить висновку про створення в поезіях Юрія Клена образу українського воїна, здатного до державотворення. Такі постаті «наділені рисами української ментальності, яку відзначають войовничість, героїський чин, слава, волонтаризм» [1, 54].

Ще один вимушений емігрант – Іван Багряний – також повернувся на материкову Україну із незаслуженого забуття на початку 90-х. Трагізм його творів – не пасивне констатування фактів, а заклик до бунту, тому епіграфом до його творчості, на думку Нінелі Заверталюк, можна взяти рядок із його передмови до поеми «Ave Maria»: «Ходити тільки по лінії найбільшого опору – і ти пізнаєш світ» [1, 79]. Ще одна особливість у творах митців-емігрантів, відзначена дослідницею, – непереможна віра в державність України.

Наступний розділ – «**Між двома полюсами**» – присвячено студіюванню творів прозаїків і поетів, чії долі опинилися між жорнами тоталітаризму, що спричинило роздвоєння не тільки творчості, але й душ і, як наслідок, життя митців, які були змушені працювати під пильним наглядом політичної цензури. Під цим кутом зору Нінелі Заверталюк аналізує твори Володимира Сосюри та Юрія Яновського. Логіка дослідження приводить до висновку, що, попри вживлення в художню тканину творів необхідних гасел про поступ комуністичної партії та успіхи радянського суспільства, попри соціалістичну, на позір, риторіку, обидва митці зазнали переслідувань за свою творчість, за утвердження української національної ідеї. Водночас, на думку авторки, написане в час соцреалізму слід переосмислити на підґрунті нових методологій і методик аналізу текстів, відтак відомі зі шкільних лав твори постають у новому світлі, відкриваючи нові грані мистецької вправності авторів. А тому, як слушно твердить авторка книги, схильність до використання багатой символіки є однією з визначальних рис романів Юрія Яновського, хоча в пізніх творах символічне наповнення здебільшого характеризується соцреалістичними підходами на противагу тому, що в ранніх творах «символіка виявляється в межах основної національно-романтичної спрямованості, але і не без зв'язку із символічною поетикою світової літератури» [1, с. 95]. Через це сучасні літературознавці знову й знову повертаються до дослідження роману «Майстер корабля», але вже з погляду модерної естетики, а не вульгарного соціологізму. У студії «Авторська філософія культури в романі «Майстер корабля» Ю. Яновського» цілком переконливо доведено, що письменник створив свою художню концепцію національної культури, котра полягає в гармонії «таланту, творчості, краси» [1, 106]. А згармонізувати суспільство здатна лише жінка!

Таке неоднозначне, амбівалентне мистецьке явище, як шістдесятництво, кризь призму своєрідної стратегії і тактики Нінелі Заверталюк розглядається у *двох розділах*: до одного віднесено «ґратовану» творчість переслідуваних митців, до другого – твори тих, хто все ж зміг працювати в умовах жорсткої цензури. *Третій розділ* – «Творчість шістдесятників як вияв духовного потенціалу національного феномена в українській літературі» – складається зі спеціальних студій, присвячених творам В. Симоненка, І. Драча, М. Руденка, як і загальному оглядові поезії шістдесятників. Особливу увагу приділено виокремленню основних прикмет поетики їхніх творів: *космізму, екзистенційного абсурдизму, символічності образотворення*. «ґратована поезія» з'явилася в Україні в умовах протистояння Поета і Влади, коли ув'язнені митці продовжували натхненно працювати, попри нелюдські умови й фізичне переслідування. Зрозуміло, чому їхній художній світ – трагічний, але вельми яскравий за естетичними якостями.

У *четвертому розділі* – «Правофлангові в когорті шістдесятників» – досліджено творчість Олеся Гончара та Павла Загребельного. Хоч за віком ці письменники не належать до тих, хто починав свою творчу діяльність наприкінці 50-х років, однак, як аргументує Нінелі Заверталюк, вони належать до цієї духовної когорти за своїм світобаченням, інтелектуалізмом, «філософією світосприйняття, пафосом духовного історизму» [1, 144]. Наче випереджаючи голоси сучасних опонентів творчості та способу життя цих письменників, дослідниця відразу розставляє всі крапки над «і», зацитувавши «Щоденник» Олеся Гончара: «Існував вибір: чи замовкнути, іти в ГУЛАГ, чи таки творчістю своєю якимось ще жити дух знесиленої нації. Ось правда того часу. Так, я не рвався на гулагівські нари...» [Цит. за 1, 146]. Водночас письменникові вдалося не перетворитися на «скомороха» та залишитися чесним із самим собою. Нінелі Заверталюк детально аналізує, зіставляє декілька видань його «Прапороносців», досліджуючи, як автор редагував їх співвідносно зі змінними реаліями, поки нарешті не вилуцив з роману все зайве, нав'язане партійною критикою. Зіставивши декілька редакцій роману, дослідниця доходить висновку про «послідовність очищення їх тексту від сопреалістичних штампів, ідеологічної риторики, акцентування того, на що автор натякав у першодруках, або й прихованого в асоціативних можливостях тексту в умовах жорстких обмежень цензури» [1, 147].

Роль своєрідного містка між творчістю шістдесятників та дев'яностиків у збірці виконують студії, присвячені постаті Павла Загребельного. З цієї метою зіставляються історичні романи про велич людського духу, про дивовижну здатність людини творити і вивисуватися над світом своєю гуманністю з творами межі тисячоліть, спрямованими проти нищоті сучасників, катастрофічної бездуховності і гуманітарної безвиході. Як доводиться у книзі, об'єктами, що служать вираженням ідеї катастрофізму нового українського суспільства, яке постало на руїнах радянської дійсності, стають «два образи: чоловічий (номенклатурний, керівний) світ і жінка, яка прагне зайняти в ньому своє місце» [1, 167]. І знову нова жінка – жінка-керівник, як і у творах Миколи

Хвильового, перетворюється у кризовому пострадянському суспільстві на постать-емблему, страшну своєю порожнечою: «Ви думаєте, я жінка? Помиляєтесь: я – віце-президент» [Цит. за 1, 170]. Жіноча сутність деформується, набуває потворних форм у світі чоловічої влади, імперської дійсності, а тому й увесь соціалістичний та постсоціалістичний світ прямує до краху, бо катастрофи зазнала його вічна берегиня. Саме тому повісті й романи Павла Загребельного зламу століть стають саркастично-викривальними, розкриваючи духовне зубожіння людини, тоді як їх головним пафосом стає заклик автора: «Бережімо нашу душу!».

Останній, *п'ятий, розділ* книги – «Із покоління дев'яностиків ХХ століття» – вміщує шість студій, написаних уже в новому тисячолітті та присвячених творчості Євгенії Кононенко, Марії Матіос і Володимира Даниленка. Як відзначається авторкою в передмові до розділу, українська література цього періоду – неоднорідна «і за естетичними цінностями, типом художнього відтворення реальності <...>, системою художнього письма» [1, 193]. З одного боку, Нінелі Заверталюк студіює романи Є. Кононенко як зразки «жіночого» письма, побудованого на розкритті фемінного ества з погляду психоаналітики, з іншого, – проводить паралелі з малою прозою Марії Матіос і В. Даниленка, знаходячи спільне й відмінне, аби дослідити особливості цілого корпусу зразків української літератури 90-х років. Як і у творах Є. Кононенко, героїні романів і повістей М. Матіос уособлюють собою світ любові й так само, як у пізній творчості П. Загребельного, людський світ розподіляється на почуття і соціум, жінку і чоловічий світ, у якому панує смерть.

Світ в оповіданнях В. Даниленка натомість нагадує гру, театр, у якому актори гинуть по-справжньому: «письменник створює гротескную картину абсурдного світу і абсурдного буття людини в ньому, концептами якого є самота, змізерненість внутрішнього «я», замкненість простору» [1, 235].

У п'яти розділах авторського збірника наукових статей докладно простежується шлях української літератури ХХ – початку ХХІ ст. на прикладі творчості знакових митців та у зв'язку з домінуючими тенденціями розвитку культури. Яскравими стають тематично-проблемні збіги між творами першої третини ХХ і початку ХХІ ст., коли хаос, руйнування морально-етичних цінностей перетворюють життя людини на нескінченну боротьбу за право називатися людиною. Тож і наснажитися цією боротьбою можна було лише завдяки мистецтву, дослідження зразків якого творчо й логічно представлено у книзі Нінелі Заверталюк. Своєрідний компендіум цілком може називатися монографією, адже за логікою та обсягом зібраних студій представляє повну, детальну й цілісну картину розвитку української літератури як ХХ віку, так і початку ХХІ ст.

Напередодні свого ювілею Нінелі Заверталюк презентувала цінний подарунок шанувальникам українського письменства та наукової критичної

LABORE ET SCIENTIA

думки, ще раз підкресливши: настав час згадати незаслужено забуте й переосмислити спотворене вульгаризаторською цензурою.

Валентина Саєнко, Євгенія П'ятковська (м. Одеса)